

HOFFMANN ZSUZSANNA

A hatalom megnyilvánulási formái és szimbolikája az ókori Rómában

A címben jelzett nagyon is szerteágazó témakör illusztrálására kitűnő példának kínálkozik a „rendszerelváltó” Octavianus–Augustus által realizált *principatus* rendszere. Ez az új forma – bár ezt a nevében úgyenes titkolta – a világtörténelem legburkoltabb monarchiája volt.¹ Tekintettel arra, hogy köztársasági keretek között diktatúra működött, így az uralkodó elsőbbségét illusztráló, igazoló és propagáló hatalmi megnyilvánulások és szimbólumok megkülönböztetett jelentőséget nyertek. Nehezen definiálható maga a *princeps* kifejezés,² úgyszintén Augustus különleges tekintélye (*auctoritas*), hiányzik továbbá a rendszer jogi meghatározása,³ az uralkodó hatalmát tisztségei, neve, származása (*divi filius*), valamint „emberfeletti” (*Augustus*) volta együttesen adták. A *princeps* rendkívül diplomatikusan politikával és kitűnően megválasztott tanácsadókkal minden eszközt felhasznált rendszerének igazolására és népszerűsítésére. Bármennyire is meglepő kitétel, a legfontosabb ideológiai fogódzókat a köztársaságkor eszmeisége, híres gondolkodói, elsősorban M. Terentius Varro és M. Tullius Cicero szolgáltatták. Cicero például a válságba jutott állam (*respublica*) megmentőjét egy *rector* vagy *princeps rei publicae* személyében látta, aki a római állam nagyságának a képviselője és védelmezője, a szükséges erények birtokában lévő derék polgár (*vir bonus*), személye az állam zavartalan működésének garanciája. Hatalmának szimbóluma és rendszerének elvi igazolása is lehetne a *Clupeus Virtutis*⁴ néven ismert aranypajzs, amit a *senatus* Kr. e. 27-ben elismerésként ajándékozott neki, feliratként a négy alaperény (*virtus, clementia, pietas, iustitia*) szerepelt rajta, igazolva azt, hogy mint *vir bonus* (derék polgár) a tradicionális értékek birtokában van, ugyanakkor rendelkezik az uralkodói erényekkel és kiválóságokkal is. Önéletírásában ezzel kapcsolatban a kö-

¹ Összefoglaló elemzés található a kérdéskörrel bőséges szakirodalommal a *Bevezetés az ókortudományba, III.* című kötetben (Agatha sorozat VI. Szerk. Havas László), Debrecen 1999, 107–120.

² Görög megfelelője többe elárul valódi tartalmáról, az ugyanis a *hegemón*, amiből nyilvánvaló a rendszer monarchia volta.

³ Ennek hivatalos dokumentálására (*Senatusconsultum de imperio Vespasianī*) csak jóval később, Vespasianus uralkodásának kezdetén (Kr. u. 69.) került sor, a *senatusi* határozat szövege magyarul a *Római történeti chrestomathia* (szerk. Borzsák István) 226. oldalán olvasható.

⁴ Ez a különleges ajándék utal a múlt és a jelen mítikus kapcsolatára is, vö. *saeculum aureum* (aranykor) gondolat, Vergilius: *Aeneis* 6, 792–793: *aurea saecula*; százados játékok (*ludi saeculares*), ugyanezt illusztrálja az *Ara Pacis* (békeoltár) képi ábrázolása, továbbá érmék és gemmák. A pályafutását bemutató önéletírásában, (*Res gestae divi Augusti*, a továbbiakban: RG) is említi a 34. pontban, illetve a latin feliratok gyűjteménye (*Corpus inscriptionum Latinarum*) VI. kötet 876. és 5811. számú dokumentumai is hozzák a pajzs feliratát, ez a következő: SPQR AUGUSTO DEDIT CLUPEUM VIRTUTIS CLEMENTIAE IUSTITIAE PIETATIS CAUSA.

vetkezőket mondja: „Hatodik és hetedik consulságom idején (Kr. e. 28–27.), miután a polgárháborúknak végetvettem, a legfőbb hatalom közös egyetértéssel rámruházott birtokában az állam ügyeinek intézését a magam hatalmából a senatus és a római nép kezébe tettem. Ezért az érdememért senatusi határozat alapján Augustusnak neveztek, és a házam ajtófélfáját az egész nép nevében babérral díszítették, ajtóm fölé koszorút tűztek polgártársaim megmentésének jutalmául, és aranypajzsot helyeztek el a *Curia Iuliában*, melyet a felirat szerint a *senatustól* és a római néptől vitézségemért, nagylelkűségemért, igazságosságomért és jámborságomért kaptam. Ezután tekintély dolgában mindenkit felülmúltam, hatalmam viszont semmivel sem volt több, mint hivatalbeli társaimnak.”⁵ Ennek értelmében ő volt az, aki kísérletet tett arra, hogy az államot a hagyományos értékek, valamint a konzervatív erkölcsi rend szellemében működtesse. Augustus autokratikus pozícióját a különböző, akkor divatos filozófiai irányzatok is segítették (a Platón, Aristotelés és Epikuros nevével fémjelzett irányzatok, valamint a sztoicizmus).⁶ Hatalmát, személyének „emberfeletti” voltát, tekintélyét, *auctoritas*át, rendszerének kiválóságát sokféle módon hirdette és propagálta, így irodalmi művekben, feliratokon, pénzekben, szobrokkal, épületekkel, címekkel, kultikus rendezvényekkel.⁷

Augustus hatalomátvételét egyedülálló, különleges jel adta hírül. Kr. e. 44 júliusában – miközben folytat a Iulius nemzetség ősanja, Venus tiszteletére, Caesar által alapított játékok (*Ludi Veneris Genetricis*) – az égen megjelent egy üstökös, és körülbelül egy hétig volt látható.⁸ A jelenség értelmezésében rejlő politikai és propagandisztikus lehetőséget a hatalomért rivalizáló Antonius és Octavianus közül az utóbbi ismerte fel hamarabb. Magát az ünnepet Octavianus adoptáló atyja, Iulius Caesar tiszteletére, valamint saját népszerűsítése célzatával rendezte. Az üstökös vagy másik értelmezés szerint csillag (*Sidus Iulium*) az Octavianus által propagált magyarázat értelmében azt hivatott hírül adni, hogy a meghalt Caesart az istenek maguk közé fogadták, tehát az maga is istenné (*Divus*) lett, fényéből az utódjára is jut, aki ezzel a megistenült fia (*divi filius*) lett, tehát örökbefogadását az istenek mintegy jóváhagyták. Mindennek a „konkrétabban látható” jelzése is megtörtént, nevezetesen a hosszú és különösen fényes fénycsóva szinte maga után húzott egy kisebbet, amit az ifjú Caesar természetesen saját magára vonatkoztatott. Az ünnepség helyszínén emléket is állított, jelesül egy Caesar szobrot, feje felett az istenné válását „igazoló” csillagzattal, talapatán pedig a következő felirattal: *Caesari hemitheo* (Caesarnak, a félistennek).⁹ Az üstökösök megjelenésének értelmezéséről beszél a természettudós Plinius – szintén említi az Augustus-féle sajátos interpretációt is –, bírálja a vele kapcsolatos babonás hiedelmeket, de azok a nép körében mégis továbbélnek.¹⁰

⁵ RG. 34, ford. Havas László. *Róma. Egy világbirodalom politikai, erkölcsi és történelmi eszméi II.* Debrecen, 1998. (Agatha IV) 242.

⁶ Ezen irányzatok mindegyikének képviselői megtalálhatók Augustus tanácsadói között.

⁷ A korszakra vonatkozó propagandához lásd: Powel, A.: *Roman Poetry and Propaganda in the Age of Augustus*. London, 1992. A pénzekhez Kankelfitz, Ralf: *Katalog römischer Münzen I–II*. München, 1974. (vonatkozó részek); *Geld aus dem antiken Rom*. Frankfurt am Main, 1991. (kiállítási katalógus, vonatkozó részek). A princeps különböző ábrázolásairól (pénzek, domborművek, szobrok stb.) jó és pontos leírásokat ad Maskin, N. A.: *Augustus principatusa. Kialakulása és társadalmi lényege*. (Budapest, 1953.) című kötetének vonatkozó részleteiben

⁸ A meglehetősen pontos leírások alapján feltételezhető, hogy ez az ismert Helley üstökös megjelenése lehetett, egyébként a kínai csillagászok feljegyzési szintén említene az adott évben üstökösöt.

⁹ Lásd: Servius, Vergilius *Bucolicái*hoz írott kommentár 9,46.

¹⁰ *Naturalis historia* 2,6, 28.

A keleti, hellenisztikus istenkirályoknak hatalmuk teljességéhez szükségük volt isteni, de legalábbis emberfeletti mivoltuk propagálására. Ezt többféle módon hangoztatták, s fogadtatása is eltérő volt. Hasonló törekvés megfigyelhető Rómában is¹¹ – a keleti minta és példa követése folytán is –, elfogadtatása azonban lényegesen nehezebb. Octavianust már részben az „emberfeletti” szférájába emelte az a tény, hogy az istenné vált Caesar örököse. A Iuliusok nemzetsége egyébként isteni ősökre vezette vissza eredetét.¹² Származását tekintve ez a kiindulás, rövidesen azonban ennél közvetlenebb kapcsolatot hangoztat az ifjú *princeps*. Felmerül az új név felvételének a kérdése. Octavianus a várost megalapító Romulus névvel kívánja illusztrálni a maga nagyon is jelentős szerepét, tanácsadói javaslatára azonban erről lemondva az *Augustus* (fenséges) nevet választja. Hogyan is értelmezhető valójában ez a név, és milyen kapcsolatban áll a kultikus szférával? Az *augustus* jelzőt korábban kizárólag a vallással kapcsolatban használták, szent tárgyak, építmények jelzője például, illetőleg a város alapítását bejelentő madárjóslatot is *augustum augurium*ként említették. Az új *princeps*et tehát a neve polgártársai fölé, az „emberfeletti” szférájába emelte. Nem isten, de mindenki másnál több, amit egyértelműen hirdet az *Augustus* megnevezés. Az új uralkodó a hatalom megerősítésének fontos elemét vélte felfedezni a kultuszban, ezzel indokolható ennek a kapcsolatnak a további megerősítése. Vallási reformja keretében a korábbi főisten, Iuppiter rovására fokozta Apollo befolyását és tiszteletét.¹³ Az *Augustus* név etimológiailag rokon többek között az *augur* kifejezéssel, ami Apollo funkciójára utal, másrészt ezen isten pártfogoltjának is feltüntette magát és a birodalmat, ugyanis Actium közelében állt egy szentélye. Antonius és Octavianus hatalomért folytatott küzdelmében tehát az isten az utóbbi győzelme mellett döntött. Később a *princeps* ezt még nyilvánvalóbban kifejezésre juttatta, ugyanis a Palatinus dombon felépített palotakomplexumának részét képezte Apollo szentélye. A saját isteni tisztelete kapcsán óvatosságra intette Caesar nem olyan régi példája, ezért azt Rómában és Itáliában hivatalosan nem engedte meg, magánkezdeményezésre is csak a *Geniusa* (védőszelleme), *Maiestasa* (Fensége) és *Numene* (Istensége) kaphatott kultikus tiszteletet. A tartományokban (tehát Itálián kívül) elnézőbb, de ott is a perszifikált Roma istennővel együtt – hangsúlyozva személye és a birodalom sorsának közös voltát – engedett szentélyt dedikálni. Ilyen állt például Ancyrában (a mai Ankara), ahol önéletrásának (*Res gestae divi Augusti*) egyik példánya előkerült.¹⁴ Szintén a vallási szférába tartozik, tehát kultikus aktus az eskü, amit Augustus nevére tettek le a hadseregbe először belépő újoncok, majd ezt évenként megújították – ez a kultikus cselekmény címei közül a legfontosabbnak, az *Imperator*¹⁵ címnek is egyértelmű propagálása – később pedig a helytartó elnökletével tartott ünnepélyes tartományi gyűlé-

¹¹ A hellenisztikus minták hatásához lásd: Huzar, E. G.: *Augustus, heir of the Ptolemies*. Aufstieg und Niedergang der römischen Welt II, 10, 1 (1988).

¹² A trójai hős, Aeneas anyja, Venus istennő; Aeneas fia Iulus (Ascanius) pedig a nemzetség névadója.

¹³ Ugyanerről lásd: Hoffmann Zsuzsanna: *Az augurium Cicerónál*. Acta Antiqua et Archaeologica, XXVIII. (2004) 45–46.

¹⁴ Ezt a feliratot *Monumentum Ancyranum* néven ismerik, és a feliratok királynőjeként emlegetik, teljes magyar szövege (bevezetéssel) az Antik Tanulmányok című folyóiratban (1, 1954, 323–332.), kivonatosan pedig a Római történeti chrestomathiában (szerk. Borzsák István, 193–198.) olvasható.

¹⁵ Augustus esetében ez azt jelentette, hogy a mindenkori hadsereg főparancsnoka, ezt a titulust a nevében az első helyen, *praenomen*je (a Caius) helyett viselte, ami egyben rávilágít rendszerének valódi tartalmára, miszerint hatalmának legfőbb támasza a hadsereg volt, *principatusa* pedig nem más, mint katonai diktatúra.

sen a polgári lakosság megjelent képviselői is esküt tettek az uralkodóra annak születésnapján. Egy ilyen esküformula szövege megmaradt, és mivel ékesen tanúskodik a *princeps* helyzetéről és hatalmáról, érdemes idézni: „Fogadom, hogy ellensége leszek azoknak, akikről megtudom, hogy C. Caesar Germanicus ellenségei, s ha valaki veszélyezteti életét vagy testi épségét, azt fegyverrel, pusztító háborúban üldözöm szakadatlan, mindaddig, míg el nem nyeri büntetését. Sem magamat, sem gyermekeimet nem tartom kedvesebbeknek az ő biztonságánál, s azt, aki ellenséges érzületet táplál iránta, ellenségemnek tekintem. Ha szándékosan megszegem fogadalmam, vagy hagyom magam eltéríteni attól, akkor engem s gyermekeimet Iuppiter Optimus Maximus [a jóságos és fenséges Iuppiter] és az isteni Augustus, valamint az összes többi halhatatlan isten fosszon meg hazámtól, egészségemtől és minden vagyonomtól.”¹⁶ Paulus Fabius Maximus javaslatot tett Kr. e. 9-ben az Augustus kultusz kiterjesztésére.¹⁷ Az uralkodó kultuszát igazolja a cumaei Augustus szentélyben vezetett naptár is, amely a róla elnevezett hónap, augusztus 19-ével kezdődik, személye már Kr. e. 36-tól *sacrosanctus* (szent és sérthetetlen) volt. Még nyilvánvalóbb a *princeps* „emberfeletti” státusa Horatius költeményeiben (különösen az ódák 4. könyvében), ahol a költő a hellenisztikus istenkirályokat dicsőítő himnuszok hangvételével ünnepli, mintegy jelenlévő (*praesens*)¹⁸ istenségként: „*o tutela praesens Italiae dominaeque Romae*” (Itáliánk oltalmazója és világ-ura Róma öre!).¹⁹ Kísértetiesen emlékeztetnek Horatius sorai az uralkodóhoz mint istenhez könyörgő hellenisztikus minták hangvételére:

„*Téged kér a fohász, bort teneked zuhint
ömlő áldozatul, Lárjai közt helyet
készít, istene vagy, mint görögök között
Castor s nagyszívű Hercules.*”²⁰

Valóságos istenként hivatkozik rá, akinek a Lárok között van a helye, és megilleti az áldozat. „Ég-áldotta szülött, római nemzetünk megmentője”, olvasható az idézett, Augustushoz címzett óda bevezető soraiban.

Hasonló hangvételű és tárgyú egy másik, már-már visszatetszően hízelgő, magasztaló himnusz:

„*Mit daloljak meg, mielőtt Atyánknak
mondanék himnuszt, aki ember, isten,
tenger és föld bölcs ura, s évszakkal
hímzi világunk?
Kit felül nem múl soha senki sarja,
nincs hasonló, nincs aki őt felérné,*”²¹

¹⁶ A szöveg Lusitania területén került elő, Caligula (Kr. u. 37–41.) idejéből való, ford. Maróti Egon. Lásd: Maróti Egon–Horváth István Károly–Castiglione László: *A régi Róma aranykora*. Budapest, 1967. 142.

¹⁷ Az ezt igazoló dokumentum magyar szövegét lásd: *Római történeti chrestomathia*, 204. (szerk. Borzsák István).

¹⁸ A görögben hasonló értelemben az *Epiphanés* (jelenlévő) kifejezést használták, ez több uralkodónak mellékneveként is használatos, hasonlóképpen a Sótér (Megmentő).

¹⁹ Ódák IV, 14, 44, ford. Rónay György.

²⁰ Ódák IV, 5, 32–36, ford. Horváth István Károly.

²¹ Ódák I, 12, 14–18, ford. Bede Anna.

Túl azon, hogy a *princeps* saját személyét mintegy a kultusz részévé emelte, papi tisztsegeket is viselt, közülük legrangosabb a *pontifex maximus* tiszte, amiben Caesar örökösének tekintette magát.

Irodalmi művek is propagálják magának Augustusnak a személyét, illetőleg rendszerének eszméit. A már említett Horatiuson kívül Vergilius, aki többek között a Iuliusok isteni eredetét is igazolni kívánta *Aeneis* című eposzával, továbbá megfogalmazta Róma világtörténelmi küldetését is. A világbirodalom megteremtésében jelentős szerepet kapott Augustus, a vele elérkezett új aranykorral és a sokat propagált *Pax Augustával*.²² A másik, *Georgica* című munkájának bevezetőjében (*Prooemium*)²³ Vergilius – bár burkoltan – szintén utal Augustus és az istenek kapcsolatára, a bevezetőben a fény istenei, a Nap és a Hold istene, Apollo és Diana különösen nagy fontosságot kap az új rendszer kapcsán. Szinte nincsen ókori államférfi, akit a szobrászat annyira élő, reális alakként ábrázolt volna, mint Augustus. Számos mellkép, szobor és dombormű igazolja ezt, köztük allegorikus értelműek is akadnak. Bemutatják őt környezeté tagjaival együtt, politikai eseményekkel összefüggésben, vallási és személyes vonatkozások kapcsán. Az egyik, a capitoliumi múzeumban található mellkép például érett férfiként ábrázolja, nem erős fizikumú, de erőt és energiát sugárzó, klasszikus stílusú márványszobor.

Híres és rendszerének kitűnő propagálója az *Ara Pacis Augustae*²⁴ néven ismert békeoltár. Az valóban tény, hogy a hosszas polgárháborús időszak után ő teremtett békét, de nem egészen úgy, ahogyan azt saját beszámolójában közreadta. Ez az építmény abból az alkalomból készült, hogy sikeresen visszatért a nyugati provinciákból, az alapkövetétel Kr. e. 13-ban január 4-én történt, felszentelése pedig Kr. e. 9. január 30-án, ugyanakkor a *senatus* elrendelte, hogy ott a *magistratusok*, a papok és a Vesta papnők évenként mutassanak be áldozatot. A békeoltár a Mars mezőn állt, nem maradt meg teljes épségben, de a helyreállított építményből, továbbá a pénzék ábrázolásaiból ismerjük. Egy emelvényre állított négyszög alapú építmény volt, az oldalakon domborművekkel, amelyek Horatius idézett részleteinek illusztrációi is lehetnek volna. Legfontosabb mondanivalója Róma nagyságának a hirdetése – utalva a trójai eredetre – Augustus, a *princeps* vezetése alatt. Az építmény nyugati oldalán Róma védőistenségei, Tellus²⁵ és a Bona Dea láthatók. Tellus az életető földanya, ölében egy csecsemő (akit éppen táplálni készül), a térdén pedig egy játszódzó másik, lába alatt egy ökör, egy bárány, virágok és kalászok. Az istennőtől jobbra és balra allegorikus alakok, a természeti elemek perszónifikációi, a tenger és a levegő, amelyek Itália virágzásának garanciái, áttételesen Augustus hatalmának hirdetői. Az egész kompozíció Itália termékenységét és a nyomában fakadó bőséget sugározza, a gondoskodó uralkodó tevékenységét kísérő gyarapodást. Az oltár Roma istennőt ábrázoló részlete nem maradt ránk, egy karthágói oltáron viszont igen, feltehetően ez is hasonló lehetett. Az istennő egy halom fegyveren ül, kezében a győzelem, *Victoria* szobra, vele szemben bőségszaru, Mercurius pálcája és a földgömb. Ennek szimbolikus jelentése az, hogy fegyverekkel szereztek

²² Számos ábrázolás mutatja őt földgömbbel a kezében vagy a lába alatt, ami egyértelműen a világhatalom szimbóluma.

²³ Erről a kérdéstről részletesen ír Maróti Egon: *Tanulmányok a Georgica prooemiumához*. Antik Tanulmányok, 28. (1981) 1–9.

²⁴ Kr. e. 13-ban, miután Hispániában és Galliában elrendezte a tartományok ügyeit, visszatért Rómába, akkor állították.

²⁵ A kérdéshez lásd: Gesztelyi Tamás: *Terra Mater in der Religionspolitik des Augustus*. Acta Classica Debrecenensis, 17–18. (1981–1982) 141–147.; ugyanő az augustusi vallási reformokról és restaurációról (kutatási összefoglaló, szakirodalommal): *Bevezetés az ókortudományba II.* (Aga-tha sorozat V., szerk. Havas László) Debrecen, 1999. 175–177.

meg a világalalmat, teremtettek békét, ami áldásos bőséget eredményezett. Az oltár keleti oldalán a *Penates*nek – közöttük van Augustus *Geniusa* is – áldozó Aeneas látható, azután – utalva a kezdetekre – Romulus és Remus történetének bemutatása következik. Romulusban Augustus példaképét látták,²⁶ a *princeps*ben a második államalapítót, az új aranykor visszahozóját, Itália és a haza atyját (a *pater patriae* címet valójában is viselte). Az oltár északi és déli frízein ünnepi körmenet látható, előtérben az áldozatot bemutató Augustus (*pontifex maximus*), mögötte papok, utána a családja, a senatorok és a nép. A *princeps* a főpapi címet (*pontifex maximus*) viszonylag későn, Kr. e. 12-ben, Lepidus halála után nyerte el, de amint önéletírása (12) is igazolja, különleges jelentőséget tulajdonított neki.²⁷ Bowersock a kérdés kapcsán részletesen kitért a Mars mezőn lévő *Solarium Augusti* és az *Ara Pacis* asztrális vonatkozásaira, kapcsolatba hozva ezeket a *Circus Maximus*ban elhelyezett obeliszkkal.²⁸ A *princeps* alakja méretét tekintve nem nagyobb, de világosan elkülöníthető. A gyerekek ábrázolása utal a *princeps* dinasztikus terveire, egyben hangsúlyozza, hogy az uralkodó számára mennyire fontos a felnövekvő generáció.

Klasszikus hagyományokat követ a Primaportai Augustus szobor, amely valószínűleg a feleségének, Líviának a villájában állt. Hadvezéri pózban mutatja az uralkodót, amint valószínűleg a katonákhoz beszél, méltóságteljes, érett férfiú, idealizált vonásokkal. Mintha az *Aeneis* illusztrációja lenne: „*Troius Aeneas, pietate insignis et armis.*”²⁹ A szobor előképei Polykleitos Dárdavivője, illetve egy 2. századi etruszk-római szobor, a Szónok lehettek. Az *imperator* jobb karját felemelve int a katonák felé, mint aki szólni készül, erély és tekintély sugárzik róla. Ez az eszményített, klasszikus alkotás hadvezérként (*imperator*), míg a békeoltár *princeps*ként ábrázolja. Arckifejezése *dignitast* és *auctoritast* sugároz, páncélja a sikeres hadvezérre emlékeztet, márványból van, de fémnek hat. Mellvértjén is ábrázolás látható: felül a hajnali ég, a távozó hold, a kocsiával az *Aurorát*³⁰ követő nap. Alul a Föld ábrázolása látható, bőségszaruvál, tőle jobbra Apollo, balra Diana (a Iuliusok védőistenei). Középen a szintén sokat propagált római sikerre emlékeztető kép, egy parthus harcos, amint egy rómainak átadja a légiós sást,³¹ oldalt pedig két nőalak. Ez a műalkotás Augustust mint a világot uráló – ezzel Róma történelmi küldetését beteljesítő – győztes hadvezért mutatja be. Érdekes egy másik szobor, ami a *Via Labicana* mellett került elő, Augustust pápi öltözékben ábrázolja, nyugodt, fegyvelmezett vonásokkal, eszményített külsővel, utalva arra a tisztségére, amely elsőséget biztosított számára a kultusz valamennyi kérdésében is. Különös jelentőségű a Cumae (Dél-Itália) városában talált szobor (jelenleg az Ermitázs

²⁶ Ennek kapcsán gondolt a név felvételére.

²⁷ Augustus ezen tisztségével behatóan foglalkozott Bowersock, G. W.: *The Pontificate of Augustus*. In: *Between Republik and Empire: Interpretations on Augustus and his Principate*, (ed. By Raalf-laub Kurt A. and Toher Mark) Berkeley Univ. of California 1990, 380–394.

²⁸ Az utóbbiról bővebben lásd: G. Alföldy: *Der Obelisk auf dem Peterplatz im Rom*. Heidelberg, 1990.

²⁹ 6, 403, a katonai fővezér szerepéhez vö. még: Le Glay, M.: *Rome, grandeur et chute de l'Empire*. Paris, 1992, 68–69.; 114–116.

³⁰ Aurora a hajnal istennője, a Nap és a Hold szintén Augustus védőisteneire, Apollóra és Dianára utalnak.

³¹ A Crassus által Kr. e. 53-ban (Carrhae mellett) elveszített hadijelvények diadalmas visszaszerzésére utal, bővebben lásd: Oltmare, André: *Augustus und die Parther*. In: *Wege der Forschung*, 128 (Augustus), Darmstadt, 1969. 118–139.; vö. még: Maróti Egon: *Harmadik parthus hadjárat?* Acta Antiqua et Archaeologica (Szeged) Supplementum VII. (1988) 41–50.

múzeumban van): a római klasszicizmus remeke, az *apotheosis* megjelenítése.³² A *princeps* Iuppiterként ül, egyértelmű hatalmi szimbólumokkal, baljában jogar, jobbában földgömb, nyugodt, harmonikus, római stílusú ábrázolással, tekintélyes államférfinak mutatkozik. Az említett alkotások célja az *imperator* dicsőítése, eszméinek és személyének népszerűsítése.

Karthágó területén is került elő olyan dombormű, amely az *Ara Pacis* Tellus alakját ábrázolja, a rajta látható domborműveket ugyanis sokfelé másolták, köztük olyanokat is, amelyek a töredékekből nem vehetők ki. Ilyen utánpótlások Itáliában és a provinciákban is előfordultak. A Primaportai békeoltár ábrázolásai egyébként teljes szinkronban állnak azzal a propagandával, amit a *princeps* önéletírásában sugall. Az ábrázolásokon Augustust uralkodóként, *princeps*ként jelenítik meg, ehhez azonban nem feltétlenül szükséges a monumentalitás, olykor jobban megfelelnek a kisebb méretű, de alaposan kidolgozott alkotások, például vázaképek, gemmák. Az ilyen típusú munkák kevésbé tűnnek hivalkodónak, és kevésbé hívják ki a tömeg ellenszenvét, és nem annyira irritálóak a köztársasági érzelmi *senatorok* számára sem. Megjelenítik ebben az értelemben gemmán például Iuppiter pózban, kezében joggal, mellette az uralkodóra felnéző Róma istennő ül, lábánál Iuppiter szent madara, a sas látható. Az istennő Augustus feje fölé koronát (*corona civica*) tart, amit az a polgárok megmentésével érdemelt ki. Mellette valószínűleg Tiberius száll le a diadal-szekérről, alul pedig foglyokat hajtó római katonák láthatók.

Egy boscoreali serlegen Augustus földgömböt tart a kezében, tőle balra Venus (a Iuliusok ősanyja), kezéből szárnyas Victoria száll az uralkodó felé. Venus mellett Honos, Augustustól jobbra Mars allegorikus alakokat (a provinciák megszemélyesítői) vezet. Augustus mint a világmindenség ura látható, akit az istenek is pártfogolnak, sőt ő maga is isten. A tartományokban készült ábrázolások helyi sajátosságokat is mutatnak. Többször előfordul ábrázolásokon a *Capricornus* – amit Augustus saját születési csillagjegyeként tartott számon –, pecsétnyomókon a szfinx, Nagy Sándor, illetőleg a saját portréja látható.³³ Suetoniusnál erről a következők olvashatók: „A hivatalos megbízólevelekre, valamint magánleveleire eleinte szfinxalakú pecsétet nyomott, később Nagy Sándor, majd a maga képmását, amelyet Dioscurides metszett; utódai is mindig ezzel pecsételték le később írásait. Leveleit úgy keltezte, hogy nemcsak a nap, hanem az éjszaka órájának a percét is jelölte.”³⁴ Palatinusi palotájának bejárata előtt babérfák álltak,³⁵ Alföldi bebizonyítja, hogy a régi hagyományokra megy vissza, a köztársaság időszakára, amikor is szakrális rendeltetéssel babérfák állottak a Regia és a Vesta templom előtt. A babérág különleges szimbólum, Augustus idején győzelmi jel. Alföldi egyben a császári fenség (*Maestas*) elvont jelképeként értelmezi. Hasonló rendeltetésűek a különböző koszorúk (*coronae*)³⁶ is.

Az építkezés vonatkozásában szintén meghatározó Augustus politikája, az épületek is az uralkodó nagyságát kell hogy hirdessék, igazolják a vele beköszöntött új aranykort. Egy fontos építészeti szakmunka is maradt ránk Augustus korából, jelesül Vitruvius *De architectura* című műve. A neves építész nem véletlenül írt és alkotott éppen akkor, munkáját

³² Vö. ugyanehhez Horatius költeményeit, ahol istenként beszél róla, illetve az epigráfiai anyagban is található ezt igazoló felirat.

³³ Erről részletesen: Bengtson, Hermann: *Kaiser Augustus. Sein Zeit und Leben*. München, 1981. 305–308. (*Symbolic und Propaganda*). A bak csillagjegy nem a születési dátumához kapcsolódik, mivel ez a december és január állatövi jegye, Augustus pedig szeptemberben született.

³⁴ Suetonius: *Caesarok élete*, 50.

³⁵ Erről bővebben: Alföldi, Andreas: *Die Lorbeebeume des Augustus*. Bonn, 1973.

³⁶ A szó jelentése „koszorú”, eredetileg kultikus funkciója volt, később kitüntetésként adományozták katonáknak (*corona militaris*), illetőleg különböző ünnepi rendezvények versenyzőzteseinek.

Augustusnak dedikálta, a bevezetőben olyan feltűnő hódolattal fordul az uralkodó felé, hogy az még Horatius hasonló témájú ódáin is túlsz. Ecseteli a világalalom megszerzését, általános biztonságról és stabil rendszerről beszél. Különösen méltányolja Augustus építkezéseit, amelyekben ötvöződik a régi római hagyomány, etruszk hatások és a hellenisztikus minták. Agrippa, Augustus veje, barátja és hadvezére az általa építtetett *Pantheont* a Iulius nemzetség védőisteneinek, Marsnak, Venusnak és Caesarnak szentelte. Maga a *princeps* önéletírásában beszámol saját építkezéseiről és templomfelújításairól is. Többek között külön templomot építtetett és dedikáltatott *Mars Ultornak* (Bosszuálló Mars), és ebben helyeztette el a parthusoktól visszaszerzett hadijelvényeket, az eseményt különleges diplomáciai sikerként propagálta.³⁷ Egy másik templomot *Fortuna Reduxnak* (Visszavezető Szerencse) dedikáltatott a *Porta Capena* mellett, szerencsés visszatérése (Kr. e. 19.) alkalmából, és úgy rendelkezett, hogy ott minden évben áldozatot mutassanak be a *pontifexek* és a *Vesták*.

Szintén hatalmát és sikerét hirdeti a *Forum Augusti*³⁸ is, ami állami jellegű építmény, de nem kereskedelmi célokat szolgál, más, mint a többi hasonló, Augustus építkezéseinek és bőkezűségének köszönhetően egy új, márványvárost hagyott maga után a korábbi egyszerű, szegényes téglaváros helyett.³⁹ Különleges alkalmakkor diadalíveket is építenek: Augustusé nem maradt meg, de leírását ismerjük, és pénzekről az ábrázolását is. Nagy hatással voltak a *princepsre* keleti tartózkodása idején az ottani uralkodók által építtetett, hatalmukat hirdető és emléküek megőrzését célzó impozáns sírépítmények. Ennek hatására már akkor felvetődött benne a mauzóleum gondolata. Visszatérve azonnal hozzá is kezdett, alapjában az etruszk *tumulus* mintáját követte, de hatalmához illően monumentális méretben. A köztársaságkor végén a hivatalos és középületek magán vagy államköltségen épültek, a kiemelkedő hadvezérek a saját emlékeztetük és hírnevük fenntartása céljából impozáns középületeket emeltek. A császárkori monumentális építmények az uralkodó nevéhez fűződnek, és elsősorban politikai célokat szolgálnak, hirdetve annak páratlan bőkezűségét és mindenható hatalmát. Az uralkodó példáját magánszemélyek is követték mind Rómában, mind pedig az itáliai, később a tartományi városokban is. Augustus uralkodása idején az építészet és a képzőművészet is magas színvonalra fejlődött, virágkorát élte, a későbbi korok számára minta lett ez a klasszikus „császári” stílus, amely egyesítette a klasszikus stílust a görög művészettel.

Ugyancsak kitűnő alkalom az uralkodó tekintélyének, hatalmának illusztrálására – a rómaiaknál hagyományos – játékredezés⁴⁰ is. Ennek számos változata élt, többek kultikus vonatkozást is hordoztak, de minden ilyen alkalom jelentős népszerűséget hozott rendezőjének, mivel együttjárt a nép bőkezű megvendéglésével is. Minél költségesebb volt egy-egy

³⁷ A hadijelvényeket Crassus veszítette el Kr. e. 53-ban a Carrae-i csatában, Augustus diplomáciai úton szerezte vissza ezeket. Az ünnepelés impozáns külsőségeivel el akarta terelni a közvélemény figyelmét, és oldani afeletti családottságukat, hogy nem vállalt háborút a parthusok ellen, amit pedig elvártak tőle, mivel adoptáló atyja (Caesar), 44-ben, éppen erre a hadjáratra készült.

³⁸ Augustus *forumáról* bővebben: Luce, T. J.: *Livy, Augustus and the Forum Augustum*. In: Caesar Augustus. Oxford, 1984. 123–138.

³⁹ Suetonius: *Caesarok élete*, 52.; Aurelius Victor: *Történelem dióhéjban: Augustus*; Dio Cassius 56,30.

⁴⁰ A köztársaság idején ezeket az *aedilis* rendezte, Kr. e. 65-ben például Iulius Caesar páratlan bőkezűséggel viselte ezt a tisztséget, ami jelentősen hozzájárult ahhoz, hogy a nép kedvence lett. A nyilvános, hivatalos játékokról alapos összefoglalást ad: Bernstein, Franz: *Ludi publici. Untersuchungen zur Entstehung und Entwicklung der öffentlichen Spiele im republikanischen Zeit*. Historische Einzelschriften, 119. Stuttgart, 1998.

ilyen rendezvény gladiátorjáték, cirkuszi állatviadal kíséretében, annál emlékezetesebb lett a városi nép szemében. A játékszervezés terén a *princeps* – mint egyeduralgó (*hegemón*) – jelentősen háttérbe szorította az arisztokráciát. Egyrészt törvényekkel igyekezett gátat vetni a fényűzésnek (*luxuria*) (így például az *aedilisek* nem fordíthattak jelentősebb összegeket játékszervezésre), másrészt nem rivalizálhattak a *princeps* anyagi lehetőségeivel és tudatosan propagált bőkezűségével.

A *principatus* korában kifejezetten az uralkodó számára fenntartott lehetőség a diadalmenet (*triumphus*) rendezése.⁴¹ Annál inkább különös ez a gyakorlat, mivel Augustus – ámbár rendszere katonai diktatúra – személyesen sohasem vezetett hadat, ezt mindig az általa kiválasztott és iránta feltétlenül lojális hadvezérekre bízta (Agrippa, Tiberius, Drusus). Ezt az általános ösztöni ünneplést és hatalmi demonstrációt tudatosan felhasználta mindenhatóságának illusztrálására, ezért is sajnálta, hogy Kleopátrát – aki különösen jól mutatott volna a világura győzelmi menetében – nem vezethette fel *triumphus*ában.⁴² A diadalmenet egy különleges, az emberi és isteni szféra határán mozgó esemény, ezen alkalomkor ugyanis a győztes hadvezér – esetünkben a *princeps* –, hacsak rövid időre is, Iuppiterként jelenhet meg a nép előtt: győzelmi kocsiján adott útvonalon vonul, merev, szoborszerű tartásban, a főisten, Iuppiter *ornatus*ában, amit ilyenkor a capitoliumi szoborról „kölsönöznek” neki.⁴³

A játékszervezés egy különlegesen egyedi esete a *Ludi Saeculares*, a Százados játékok többnapos, ünnepi rendezvénysorozata. A nevéből is következik, hogy nem rendezheti meg bármikor és bárki, erre lehetőség nagyjából százévenként adódik.⁴⁴ Augustus számára rendkívül fontos volt a százados játékok rendezése mint hatalmának, uralkodása rendkívüliségének igazolása, személye korszakalkotó volta, bizonyosság erre az a tény is, hogy megkereste azt a számítási szisztémát, amelyik szerint ez az alkalom az ő uralkodása idejére esik.⁴⁵ A rendezvény egy „új aranykor” uralkodójához méltó külsőségek között, különleges pompával hirdette Augustus hatalmát, tekintélyét és rendkívüli történelmi szerepét. Szerencsére ennek az ünnepsorozatnak ránk maradtak a jegyzőkönyvei,⁴⁶ továbbá erre az alkalomra egy ünnepi himnusz is megrendelt az uralkodó a legnevesebb költőtől, Horatiustól.⁴⁷

⁴¹ A köztársaság idején a győztes hadvezér tarthatott ilyet, ha azt a *senatus* megszavazta a számára. Ez jó alkalom volt a háború anyagi természetű hozadékának a nyilvános bemutatására, a római nép hatalmát hirdette, tekintélyét és fenségét (*maiestas populi Romani*) gyarapította a legyőzöttek felvonultatása, különösen, ha köztük királyok és uralkodók is voltak, esetleg családjaikkal együtt.

⁴² Kleopátra az actiumi győztest bevárta Egyiptomban, és csak miután egyértelművé vált a helyzete és Augustus céljai, követett el ő is – Antoniuszhoz hasonlóan – öngyilkoságot.

⁴³ Ilyenkor egy a háta mögött álló rabszolga figyelmeztette, hogy ne feledkezzen meg emberi mivoltáról (*respice post te, hominem esse memento!*) A *triumphus* az egyik legfontosabb római tradíció, amit annak történelmi utóélete is igazol, a diadalív emléket ma is számos hasonló építmény őrzi, a kérdéstről lásd bővebben: Köves-Zulauf, Thomas: *Bevezetés a római vallás és monda történetébe*. Budapest, 1995. 152–183.

⁴⁴ A *saeculum* számításnak többféle szisztémáját alkalmazták az ókorban, lehetett száz évnél rövidebb, illetve hosszabb is egy ilyen időperiódus.

⁴⁵ Léteztek variációk, amit igazol, hogy még két uralkodó (Claudius és Donmitianus) szintén az első században rendezett ilyen játékokat. Ennek ókori relációjában hasonlóan nagy jelentősége volt, mint később a *millenniumi* ünneplésnek.

⁴⁶ Hahn István: *Róma istenei*. Budapest, 1975. 133–137., ugyanott olvasható egy feliratos dokumentum is a játékok történetéről.

⁴⁷ A költemény megtalálható Horatius művei között „Századévi ének” címmel.

Augustus uralkodása vége felé összefoglalta a saját pályafutását, viselt dolgait, lényegében az életművét, mintegy politikai programként és végrendeletként, ezt az írást *Res gestae divi Augusti* néven ismerjük, köszönhetően annak, hogy végrendelete értelmében Rómában és a tartományokban feliratos formában megörökítették.⁴⁸ A felirat teljes pályafutásának átgondolt indoklása, alapvető forrás Augustus uralkodásának vizsgálatához, különösen azért, mert azt dokumentálja, hogy ő maga hogyan kívánta bemutatni rendszerét, ezen belül kiemelten fontosnak tartotta hatalmi helyzetének demonstrálását, *auctoritas*ának hangsúlyozását, ami olyan tekintélyt és befolyást biztosított a számára, amely nem függött a tényleges tisztségeitől.⁴⁹ Ez a tudatosan tendenciózus beállítású önéletírás a következő témaköröket tárgyalja: első rész: tettek és megtiszteltetések (1–3), politikai fellépések, polgárháború (4–8), vallásos megtiszteltetések (9–14); második rész: Augustus bőkezűsége (*impensae*) (15–24); harmadik rész: külpolitika (25–33); negyedik rész: a kül- és belpolitikában tanúsított érdemei elismerése.⁵⁰ Stílusát tekintve nem törekszik különleges kifejezések használatára, sőt ellenkezőleg, a közhelyek (*loci communis*) alkalmazását választja, mondandóját általánosan használt kifejezésekkel, a hivatalos dokumentumok szókinccsével hangsúlyozza, mintegy ilyen módon is kiemelve azok valódiságát. Gyakori fordulat a *me principe* (kezdeményezésemre) használata,⁵¹ de ezt egész uralkodása idejére érti. A 25–33 pontokban, a külpolitika kapcsán hangsúlyosabb szerepet kap autokratizmusa, vagyis hogy a teljes irányítás a kezében van, feltűnő továbbá uralkodásának monarchikus jellege is.

Összegzésként megállapítható, hogy az *Imperium Romanum* letéteményese valójában a *princeps* volt, a rendelkezésére álló hatalmi eszközök kivételes jellege, az általa viselt magistraturák együttes biztosítása számára az egyértelmű elsőbbséget, a monarchikus jellegű vezető szerepet. Vele érkezett el a régóta áhított *Pax Romana*, az augustusi béke, és ő az, aki megvalósította a *renovatio imperii*-t (a birodalom megújítása) is, képes volt továbbá a romulusi vérbűn⁵² lemosására, és teljesíteni tudta Róma világhatalmi misszióját, kiterjesztve a kozmosz rendjét a világmindenség egészére.

⁴⁸ Három ismert változata Ancyra, Antiochia és Apollónia városában került elő. Első és legteljesebb változata az ancyrai, amit 1555-ben talált meg I. Ferdinándnak a török szultánhoz küldött követésége. Ők másolták le először a feliratot (amit később a követség egyik tagja, Busbecq a saját neve alatt publikált!), ennek a küldöttségnek egy magyar humanista, a későbbi esztergomi érsek, Verancsics Antal is tagja volt, aki a követjárásról szóló beszámolójában említi is a feliratot. Ismert rövidítése: RG.

⁴⁹ Az önéletírással és annak politikai célzatával részletesen foglalkozik alapvető tanulmányában Ramage, Edwin S.: *The Nature and Purpose of Augustus „Res Gestae”*. Historia. Einzelschriften 54, Stuttgart, 1987.

⁵⁰ Az önéletírásról részletesebben lásd: Berve, Helmut: *Zum Monumentum Ancyranum*. In: *Wege der Forschung*, 100–117.; Adock, F. E.: *Die Interpretationen von des Res Gestae divi Augusti* 34,1. In: uo. 230–240.

⁵¹ Például RG. 30, 32.

⁵² A Romulus által elkövetett testvérgyilkosság, erre utal Horatius, amikor Apollóhoz fohászkodva így fogalmaz: „Melyik istentől könyörögje népünk, / hogy ne dőljön meg recsegő hatalmunk? / Küld-e és kít küld letörölni vétkünk / Iuppiter? Kérünk, beborítva fénylő / válladat köddel, valahára jöjj el / jóspap Apollo” (Ódák 1.,2, 25–30, ford. Devecseri Gábor).